

Gürcistan'dan Azerbaycan'a Ağız Sözlüğü Borçalı, Gazah, Akstafa, Tovuz, Gedebe, Şemkir, Gence

Afina Barmanbay ve Vasıf Sadıqlı

İstanbul: DBY Yayınları, 2024, 1. Baskı, 440 sayfa, ISBN: 978- 625-6769-90-8

Seyfeddin RZASOY¹

1. Prof. Dr., Azerbaycan Millî Elmlər Akademiyası Folklor Enstitüsü, Mitoloji Bölümü, seyfeddin_rzasoy@mail.ru.

Kitap İnceleme Book Review

10.5281/

zenodo.14567856

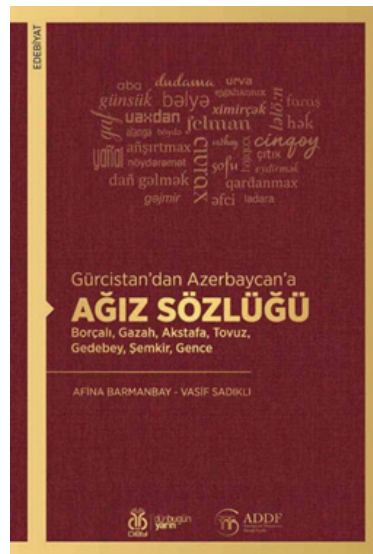
Geliş/Received: 23.08.2024

Kabul/Accepted: 12.12.2024

Yayım/Published: 30.12.2024

buranadergisi.com

Türkolojiya – türk xalqlarının, sadəcə, dil mədəniyyətini öyrənən elm sahəsi olmayıb, eyni zamanda müasir dövrümüzdə türk etnosunun dil kodu səviyyəsində milli kimliyini qoruyan, yaşadan etnoideoloji sistemdir. Ona yalnız dilçilik elmi müstəvisində yanaşmaq, təkcə qrammatika sistemi kimi təsəvvür etmək bu elm sahəsinin türk etnosunun etnik-millî kimlik sistemində oynadığı möhtəşəm rolü daraltmaq deməkdir. Bu cəhətdən, türkolojiya – məhz “türkşünaslıq” kimi ümumi türk millî şüur sisteminin formalarından biridir.

Dünya türkologiyasının ən mühüm sahələrindən biri – dialektologiyadır. Bu sahə türkolojiya elminin quruluşu baxımından onun bir bölməsi olsa da, dialektologiyanın türkoloji sistemdə tutduğu yer

və oynadığı rol yalnız qrammatik mənanın “emalı və istehsalı” ilə bitmir: türk dilləri sisteminin dialektik özünəməxsusluqlarının öyrənilməsi qrammatik mənə səviyyəsini təşkil etdiyi halda, dialekt vahidlərinin (ləhcə və şivələrin) leksik faktura kimi toplanması və sistemləşdirilərək türkologiyanın “linqvoehtiyatlar” bazasına daxil edilməsi “türk dili” hadisəsinin mövcudluğunun əsas şərtlərindən birini təşkil edir. Çünki dilin bir sistem olaraq yaşaması onun canlı orqanizm kimi “qidalanmasını” və bir sinergetik sistem kimi “özünü fasiləsiz olaraq yaratmasını” tələb edir. Bu cəhətdən, dialektlərin toplanmasına yönəlmiş hər bir tədqiqat, bütün hallarda, türk dil sisteminin elmi düşüncə səviyyəsində funksionallaşmasına təkan verir. Elə bu baxımdan, Afina Barmanbay və Vasıf Sadıqlının “Gürcistan'dan Azerbaycan'a Ağız Sözlüğü (Borçalı, Gazah, Akstafa, Tovuz, Gedebe, Şemkir, Gence)” adlı irihəcmli kitabı, bir tərəfdən, türk dil sisteminin Azərbaycan dialektlərinə məxsus stixial enerji vahidləri ilə təmin olunması baxımından, digər tərəfdən, dialektoloji türkologiyanın zənginləşməsi baxımından fundamental elm hadisəsidir.

Türkiyədə “Dün Bugün Yarın” nəşriyyatı tərəfindən çap olunmuş kitabın redaktorları professor-doktor Qəzənfər Kazımov və professor-doktor Şərəddin Məmmədli, incələyiciləri dosent-doktor Kifayət İmamquliyeva, araşdırmaçı, filoloq Sima Cəfərova,

dosent-doktor Ayvaz Morkoç və dosent-doktor İlkin Qulusoydur. Araşdırmanın türkologiyaya verdiyi töhfəni nəzərə alan ADDP nəşrə maliyyə dəstəyi verərək kitabı bütün türk xalqına çatdırmağı hədəfləyib.

440 səhifədən ibarət olan kitaba yazılan Ön sözdə dosent-doktor Afina Barmanbay tədqiqatın məzmunu, məqsədi, kitabın hazırlanma səbəbləri, mövzunun əhəmiyyəti və aktuallığı haqqında məlumatlar vermişdir (Barmanbay, 2024, s. 11-13). Daha sonra kitabda “Azərbaycan əlifbası”, “Bələdçi, transkripsiya və işarələr” və “İxtisarlar” başlıqları altında kiçik bölmələr verilmişdir. Kitabın əsas bölmələri bunlardır: “Bölgələr haqqında ensiklopedik bilgiler”, “Sözlük” və “Mətnlər”. Ardından “Xəritələr” bölməsində orta əsrlərdən bu günə kimi bölgələrin tarixi, siyasi və coğrafi mövqeləri 27 ədət xəritədə təqdim olunub.

Kitabın “Bölgələr haqqında ensiklopedik bilgiler” adlı bölməsinin özü də “Gürcüstan Respublikası: Borçalı” və “Azərbaycan respublikası” adlı iki hissədən ibarətdir. Birinci hissədə Gürcüstan Respublikasının öz qədim və ana torpaqlarında yaşayan Azərbaycan türklərindən ibarət Borçalı mahalının Kvemo Kartli bölgəsinin Rustavi şəhəri, Dmanisi (Başkeçid), Bolnisi (Bolus), Marneuli (Sarvan), Qardabani (Qarayazı), Tetriskaro (Ağbulaq), Tsalka (Barmaqsız) kimi rayonları (ilçələri), Kaxeti bölgəsinin Laqodexi (Qabal), Saqareco (Qaraçöp), Telavi rayonları, Şida (İç) Kartli bölgəsinin Kareli, Kaspi, Qori rayonları, Msxeta-Mtianeti bölgəsi və Tiflis şəhəri, ikinci bölməsində Azərbaycan Respublikasının Qazax Aqstafa, Tovuz, Gədəbəy, Şəmkir rayonları və Gəncə şəhəri haqqında ensiklopedik məlumatlar verilmişdir. Qeyd edək ki, təsvir olunan bölgələr haqqında verilən bu bilgiler, sadəcə, statistik xarakterli məlumatlar olmayıb, kitabın əhatə etdiyi linqvoarealın dialektoloji “kimliyini” təqdim edən, başqa sözlə, sadalanan ərazi vahidlərinin eyni dialektoloji qrupda birləşməsinə təmin edən faktlar olması baxımından əlamətdardır.

Kitabın “Sözlük” adlanan bölməsi onun, belə demək mümkünsə, “canını” təşkil edir. Bu bölmədə kitabda əhatə olunan dialekt arealına aid sözlər əlifba sırası ilə təqdim olunmuşdur. Müasir elmi prinsiplər əsasında tərtib olunmuş bu lüğət sözü gedən arealın dialekt leksikasını onun əsas kütləsində əhatə etməklə yanaşı, arealın dialektik koloritini, tarixi-mədəni kimliyini də ifadə edir. Bu cəhətdən, A. Barmanbay və V. Sadıqlının gördüyü işi, müəyyən mənada, Mahmud Kaşqarlı “Divan”ı ilə müqayisə etmək olar. Belə ki, “Sözlük”də leksik vahidlərin izahı kimi təqdim olunmuş illüstrativ materiallar (cümlələr, frazemlər, ifadələr...), “Divan”da olduğu kimi, tək-cə dil materialı olaraq qalmayıb, bölgənin müasir və tarixi kimlik koloritini də inikas edir. Bu baxımdan, “Sözlük”də tənənəvi düşüncə və mədəniyyətin Borçalı kimi qədim və zəngin bir ocağının yaddaş potensialının elmi fikir dövriyyəsinə daxil edilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Çünki Borçalı mahalı və ümumən Gürcüstanın türk arealı son dərəcə zəngin milli mədəniyyətimizin öyrənilməsi baxımından böyük önəmə malikdir. Belə ki, “ana etnosdan siyasi, inzibati, linqvistik, mədəni və s. cəhətlər baxımından ayrı düşmüş etnik toplumlarda etnoqrafik özünəməxsusluqlar milli özünüqoruma və özünüyaşatma mexanizmlərinə çevrilir. Eləcə də Gürcüstanda minillərdən bəri öz ana vətənlərində (torpaqlarında) yaşayan Azərbaycan türkləri zamanla milli hüquqlarından (milli məktəb, milli dildə tədris, tarixi etnotoponimika, milli-mədəni özünüfadə və s.) məhrum olduqca toplumun etnik kimlik atributları onları Azərbaycan türkləri kimi qoruyan və yaşadan formullar olaraq aktivləşmişdir. Belə toplumlarda zaman sanki donur. Azərbaycan ədəbi dili ilə xüsusilə orta məktəb vasitəsi ilə həyata keçirilən birbaşa əlaqəsi kəsilən məhəlli dialekt, etnoqrafik yaşam tərzini, milli adət-ənənələr, bayram və mərasimlər milli həyatın, etnik mövcudluğun əsas və dominant özünütəşkil sxemləri səviyyəsinə qalxır. Bundan dolayı Gürcüstandan Bakıya gəlib ədəbi mühitdə fəaliyyət göstərən azərbaycanlı yazıçı və şairlərin bədii dilində, ədəbi düşüncəsində fərqli, oxucuların və tənqidçilərin milli yaddaşını oyadan koloritli etnoqrafizm boy verir” (Rzasoy, 2014, s. 3-4). Bu cəhətdən, “Sözlük”də (Barmanbay və Sadıqlı, 2024, s. 45-364) bölgəyə aid verilmiş və min ədədi ümumiyyətlə ilk dəfə təqdim olunan 6000 leksik vahidin (hətta) hər biri, əslində, Azərbaycan-türk kimlik şüurunun etnostixial enerjisini təqdim edən milli yaddaş daşıyıcısıdır. Onlar milli şüurumuzun energetik ehtiyat qatlarını oyadan, hərəkətə gətirən, funksionallaşdıran linqvokodlar statusunda türk etnosunun gələcəyə gedən yolunu göstərən işarələrdir. Çünki hər bir etnosun tarixi taleyi dünən olduğu kimi, bu gün də onun milli yaddaş potensialının nə dərəcədə və hansı statusda funksionallaşdırılacağından birbaşa asılıdır. Qloballaşan, vahidləşən dünyamızda universallığın mövcudluğun ümumi prinsiplərindən olması əsas şərtlərdəndir. Lakin dünyanın ilahi dialektikasına görə, millilik və ümumbəşəriyyət binar sistem kimi həmişə var olmaqla dialektikanın ana qanunu olaraq

qalmada davam edəcəkdir. Bu cəhətdən, türk etnosunun milli kimliyinin elm kodu ilə təminatçısı olan türkologiyada dialektlərin öyrənilməsi də həmişə vacib istiqamət olacaqdır. “Dialekt” şüurla arxeşüur arasında linqvotəfəkkür körpüsü statusunda hər bir etnosun milli özgürlüyünün əsas şərtlərindəndir. Bu cəhətdən, kitabın “türkologiya və dialektologiya sahələrində gərəkli bir qaynaq olacağına” ümid bəsləyən müəlliflər və digər işçi heyəti hədəfi düzgün seçməklə, belə hesab edirik ki, türkoloji fikir dövriyyəsinə sanballı tədqiqat daxil etməyi bacarıblar.

Folklorşünas kimliyimizdən irəli gəlməklə kitabın “Mətnlər”adlanan bölməsi haqqında ayrıca abzasda bəhs etməyi məqsəduyğun hesab edirik. Bu bölmədə Borçalı, Qazax, Aqstafa, Tovuz, Gədəbəy, Şəmkir, Gəncə dialektlərinə aid çoxlu folklor mətnləri verilmişdir. Bunlar folklorun müxtəlif janrlarına aid nümunələrdir. Elə hesab edirik ki, bu mətnlər Türkiyə türkcəsində çap olunmuş kitabda oxucuların təkcə dialekt materialları ilə deyil, eyni zamanda Azərbaycan folklorunun müxtəlif nümunələri ilə tanış olmaları baxımından da böyük əhəmiyyətə malikdir.

Bütövlükdə götürdükdə, təqdimat janrında təsvirini verdiyimiz bu kitab həm elmi, həm də dil mətnləri qaynağı olmaq baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır və əsərin türkologiyanın dəyərli qaynaqlarından olacağına inanırıq.

Kaynakça

Barmanbay, A. ve Sadıqlı, V. (2024). *Gürcistan'dan Azərbaycan'a ağız sözlüğü (Borçalı, Gazah, Akstafa, Tovuz, Gedebe, Şemkir, Gence)*. DBY.

Barmanbay, A. (2024). Ön söz. *Gürcistan'dan Azərbaycan'a ağız sözlüğü (Borçalı, Gazah, Akstafa, Tovuz, Gedebe, Şemkir, Gence)*. DBY.

Rzasoy, S. (2014). *Muğanlıda Novruz karnavalı*. Tbiliselebi.